

زن ایرانی در نشریات مشروطه

• فائزه توکلی*

■ زن ایرانی در نشریات مشروطه (۱۳۳۰-۱۳۲۴ ق / ۱۹۱۲-۱۹۲۰ م)
 ■ دکتر غلامرضا وطن دوست با همکاری مریم مشیری و آفرین توکلی
 ■ انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی،
 چاپ اول، ۱۳۸۵، ۱۱۲ صفحه

برخی نشریات این دوره و یا با انتشار نشریه‌های ویژه زنان، در دفاع از حقوق اولیه خود، چون حق آموزش و داشتن شغل، قلم زدند. ادبیات بیداری زنان

آشنایی با فرهنگ و تمدن اروپا در دوران معاصر و تأسیس مدارس جدید توسط مسیونرهای مذهبی غربی و انتشار روزنامه‌های متعدد پس از انقلاب مشروطه، از عوامل گوناگون آگاهی زنان ایران در عصر قاجار است. در این دوران دو کتاب با موضوع زن نوشته شد: یکی معایب الرجال، که آن را نخستین نوشته زنان در دفاع از خویش دانسته‌اند و دیگری کتاب خاطرات تاج السلطنه دختر ناصرالدین شاه، که در بیان زندگی خویش، به موضوع زن به صورت عام نیز توجه کرده است. کتاب معایب الرجال را «بی بی خانم» در حدود سال ۱۲۷۰ هجری، در پاسخ به کتاب تأدیب النسوان که هشت سال پیش شاهزاده‌ای قاجاری در چگونگی سلوک، روش و تربیت زنان نگاشته بود، تحریر کرده است. بی بی خانم با انتقاد از کتاب «تأدیب النسوان»، آنرا کاملاً یک‌سویه و به نفع مردان دانست و به رد «ایرادات» و «تأدیبات» نویسنده پرداخت و با برگزیدن نام معایب الرجال، به ذکر معایب مردان در رفتار با زنان و برخی حقوق آنان پرداخت.

کتاب دیگر، خاطرات شاهزاده خانم قاجاری تاج السلطنه است که در سال ۱۲۵۹ خورشیدی در سرای سلطنتی زاده شد. وی زنی آگاه و آشنا به زبان فرانسه و فرهنگ اروپایی بود. او با ذکر شرایط خاص حقوقی و انتقاد از اوضاع کشور در عدم آموزش به دختران، آنان را گرفتار در هلاک و بدبختی می‌داند. نویسندگان کتاب «زن ایرانی در نشریات مشروطه»، معتقدند: «تاج السلطنه با رویکردی مترقی‌تر، تا آنجا پیش رفت که برخی از ساختارهای مردسالارانه را رد کرد. اما در عین حال، گفتار او به هیچ وجه بیان‌کننده اندیشه و خواسته‌های زنان آن روز ایران نبود. در دوره قاجار، ادبیاتی که نابرابری آن دوران را میان موقعیت زن و مرد توصیف کند، به لایه‌های اجتماع کشانده نشده بود و نارسا بود».

اما ادبیات بیداری زنان پس از انقلاب مشروطه، صورت پویاتری

جنبش مشروطه منشأ بسیاری از تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در تاریخ یکصد ساله اخیر ایران است. گسترش افکار آزادی‌خواهی، ایجاد مدارس و دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و انتشار نشریه‌ها و روزنامه‌ها، در رشد آگاهی‌های اجتماعی و سیاسی مردان و زنان ایرانی نقش به‌سزایی داشت. از تاریخ انتشار اولین روزنامه در سال ۱۲۵۲ ه.ق، در دوره مشروطه، بالغ بر نود جریده منتشر شد. (ادوارد براون، انقلاب مشروطیت ص ۱۳۳) در روند نوگرایی جامعه، زنان پیشرو نیز به انتشار روزنامه همت گماشتند، زیرا بر این باور رسیده بودند که نطف و نگارش وطن پرستان سبب بیداری قوم و ابزار محافظت و استقلال وطن است. از انقلاب مشروطه تا سلطنت رضاشاه، به تدریج هفت مجله و روزنامه اختصاصی زنان در ایران منتشر شد که این نشریات به تدریج فعالیت گسترده‌ای یافتند. مطبوعات طرفدار مشروطه برای اولین بار حقوق بانوان را مورد توجه ویژه خود قرار دادند و در نهایت، با پیروزی مشروطیت، موضوع نسوان با وسعت هر چه بیشتر توسط مطبوعات اصلاح‌طلب و مشروطه‌خواه دنبال شد.

در کتاب «زن ایرانی در نشریات مشروطه» ۱۷ مقاله از ۸ نشریه (مجلس، تمدن، صوراسرافیل، حبل‌المتین، بهار، ایران نو، دانش و شکوفه) در طی شش سال اول انقلاب مشروطه (از صدور فرمان مشروطه تا اندکی پس از انحلال مجلس دوم)، بررسی و ارزیابی شده و نتیجه این پژوهش به صورت کیفی و کمی جمع‌بندی و ارائه شده است.

سه محور مشروطه، زنان و نشریات، مرتبط با یکدیگر مطرح شده‌اند. به این ترتیب که با اشاره به فعالیت‌های اجتماعی زنان، در جریان حمایت از متحصنین سفارت انگلیس در حوادث مشروطه اول و حمایت گسترده آنان از تشکیل بانک ملی مصوب مجلس اول و راهپیمایی علیه التیماتوم روسیه، نقش زنان و مشارکت آنان و همخوانی و همراهی این قشر با جنبش مشروطه تشریح شده است. انقلاب مشروطه این فرصت را برای زنان فراهم آورد که در

نخستین نشریه ویژه
 زنان به نام «دانش»،
 چهار سال پس از انقلاب
 مشروطه منتشر شد.
 دانش، در حالی که بر
 آگاهی و دانش آموزی
 زنان تأکید داشت،
 آرمانش را «تربیت
 نسوان و دوشیزگان» و
 تصفیه اخلاق زنان اعلام
 می کرد

نشریات زنان دانش

نخستین نشریه ویژه زنان در سال ۱۳۲۸ ق / ۱۲۸۹ ش به نام «دانش»، چهار سال پس از انقلاب مشروطه منتشر شد و صاحب امتیاز آن خانم دکتر کحال بود. دانش در نخستین شماره خود بیان کرد که: «روزنامه‌ای اخلاقی است که علم خانه‌داری، بچه‌داری و شوهرداری را بیان کرده است. مفید به حال دختران و نسوان و به کلی از پلتیک و سیاست مملکتی سخن نمی‌راند».
 دانش، در حالی که بر آگاهی و دانش آموزی زنان تأکید داشت، آرمانش را «تربیت نسوان و دوشیزگان» و تصفیه اخلاق زنان اعلام می کرد.

شکوفه

خانم مریم عمید، معروف به مزین السلطنه، در سال ۱۳۳۰ ق / ۱۲۹۲ م، نشریه «شکوفه» را منتشر کرد. مزین السلطنه دختر رئیس‌الاطباء سمنانی، پزشک قشون ناصرالدین شاه بود، شکوفه در ماه دوبرار منتشر می‌شد. از ویژگی‌های شکوفه، نوشتن شعر در بالای صفحه اول بود و چاپ کاریکاتورهایی که با دیدگاهی انتقادی، خرافات و آداب و رسوم کهنه اجتماع را مورد بازنگری قرار می‌داد. در سال ۱۲۹۴، خانم مزین السلطنه این نشریه را ارگان رسمی انجمن همت خوانتین کرد. این انجمن زنان را به شرکت در فعالیت‌های اقتصادی، استفاده از اشیاء ساخت ایران تشویق می کرد. شکوفه وظیفه زنان

به خود گرفت. فروپاشی استبداد زمینه‌های فرصتی را برای زنان فراهم آورد تا مدافعان حقوق زنان در سه جهت به راه خود ادامه دهند. ایجاد انجمن‌ها، تأسیس مدارس و انتشار نشریات.

انجمن‌های زنانه

یکی از فعالیت‌های مهم زنان در تلاش برای همبستگی و رشد افکار و اندیشه زنان در شناخت موقعیت و جایگاه خویش در جامعه و آشنایی با مسائل سیاسی کشور، ایجاد تشکل‌ها و انجمن‌های زنان بود. انجمن‌هایی چون اتحادیه غیبی نسوان، انجمن آزادی زنان، انجمن زنان در تبریز در سال ۱۲۸۶ ش. و انجمن مخدرات وطن که در سال ۱۳۲۸ ق / ۱۹۱۰ م. در تهران تأسیس شد. هر یک از این انجمن‌ها، روزنامه‌هایی که ارگان رسمی آنان محسوب می‌شد، منتشر می کردند.

مدارس دختران

تا آغاز انقلاب مشروطه، هیچ مدرسه دخترانه‌ای اجازه تأسیس نیافت. اما در سال ۱۳۲۶ ق / ۱۲۸۷ ش. خانم طوبی آزموده، به کمک میرزا حسن رشیدی، مدرسه دخترانه «ناموس» را تأسیس کرد و زمینه گشایش مدارس ملی دخترانه در سال‌های بعدی شد؛ از جمله می توان به مدرسه عفاف، تربیت، حجاب، شمس‌المدارس، عفیفیه، ترقی بنات و تربیت نسوان اشاره کرد، که بین سال‌های ۱۳۲۹-۱۳۲۷ تأسیس شدند.

ایران را دو چیز می‌دانست: ۱- فراگرفتن علم و کسب دانش برای ارتقاء موقعیت اجتماعی خویش در جامعه ۲- کمک به اقتصاد خانواده و به کارگیری امتعه وطنی. این نشریه بانوان فرهیخته را به ایجاد مدارس ویژه دختران و زنان در میان طبقات متوسط و کم‌بضاعت اجتماع تشویق و وطن‌خواهی و حب وطن را در بین زنان و مردان ترغیب می‌کرد.

نسوان در نشریات مشروطه

روزنامه تربیت^۱، نه سال پیش از تصویب قانون مشروطه در سال ۱۳۱۵ ق، در سر مقاله‌ای که با جمله «چون تدارک تربیت اطفال از مهمام دیگر اهم و بر سرکارها مقدم است آن را پیش انداختیم» شروع می‌شد، به لزوم تربیت دختران و پسران پرداخته بود. در آن دوران حاجی صدرالسلطنه، وزیر فوائد عامه، نامه‌ای به روزنامه تربیت فرستاد و ضمن اشاره به مقاله پیشین، به مقایسه موقعیت دختران در اروپا و هندوستان با وضعیت تربیتی دختران ایران پرداخت.

روزنامه «ثریا»، که ابتدا در قاهره و بعد در تهران و سپس در کاشان تأسیس شد، در شماره ۳۰ مورخ ۱۳۱۷/۱۸۹۹م. طی نامه‌ای علت بدبختی و عقب‌ماندگی ایران را بی‌سوادی زنان دانست. و به مقایسه وضعیت تربیتی بین ایران و سایر ملل پرداخت. در مقاله دیگری، با اشاره به بی‌سوادی زنان نوشت: «بر نسوان ایران امروز، اطلاق انسان نتوان کرد؛ چه آنچه شئون انسانیت است از ایشان سلب شده و مانند حیوانات جز خوردن و خفتن و زائیدن هنری از ایشان مشهود نیست»^۲.

در نشریاتی که پس از انقلاب مشروطه، انتشار یافت، چند محور اساسی مورد تأکید بود.

۱- در روزنامه مجلس، نامه‌ای توسط یک خانم با امضای محفوظ به آقا سید محمد مجتهد (طباطبایی) چاپ شد. در این نامه تأکید شده بود تا زمانی که زن تحصیل کرده نداشته باشیم، جوانان باتدبیر نیز نخواهیم داشت، همچنین اشاره کرده بود که او و چند نفر دیگر که تحصیل علم کرده‌اند، منتظرند مدارس دخترانه باز شود تا آنها از بیهوده وقت گذراندن رها شوند، همچنین ایشان در نامه‌شان می‌نویسند: «هزار سال پیش، دولت اسلام نخستین دولت متمدن روی زمین بود و مسلمین اولین ملت عالم و معلمین عالم از اهل ایران بودند. در (استانبول) که نسبت به سایر نقاط اروپا علم و اساس تقدم داشت؛ به واسطه حکما و دانشمندان بخارائی، علم و حکمت سرایت کرد، و هنوز نام حکمای آن عهد را اروپائیان با احترام تمام می‌برند. پس چه شد که آنها به علت علمی که از ما گرفتند، پیش افتادند.....»^۳ لازم به ذکر است روزنامه مجلس نخستین روزنامه‌ای بود که پس از گشایش مجلس در ایران انتشار یافت.

۲- روزنامه تمدن در سال ۱۳۲۵ ق. در ۷ ربیع‌الاول، مقاله‌ای از یک خانم چاپ می‌کند که در ابتدا از شرایط بسیار بد تحصیل دختران در ایران و نادیده انگاشتن حقوق آنان در این امر شکوه کرد و سپس گناه ناتوانی و بی‌سوادی این گروه را بر گردن پدران و مردان جامعه می‌داند که زنان را به حاشیه رانده‌اند. در نتیجه‌گیری، با اثبات لیاقت

در روند نوگرایی جامعه، زنان پیشرو نیز به انتشار روزنامه همت گماشتند، زیرا بر این باور رسیده بودند که نطق و نگارش وطن پرستان سبب بیداری قوم و ابزار محافظت و استقلال وطن است

ادبیات بیداری زنان پس از انقلاب مشروطه، صورت پویاتری به خود گرفت. فروپاشی استبداد زمینه‌های فرصتی را برای زنان فراهم آورد تا مدافعان حقوق زنان در سه جهت به راه خود ادامه دهند. ایجاد انجمن‌ها، تأسیس مدارس و انتشار نشریات

زنان در جریان فداکاری آنان در مبارزات مشروطه و تأسیس بانک ملی، یادآور می‌شود که باید به آنان امکان تحصیل و علم‌آموزی داده شود و حقوق آنان مطابق با قانون مشروطه به خودشان واگذار شود.^۴ ۳- روزنامه صوراسرافیل نیز مقاله یکی از مخدرات وطن پرست را در شماره ۷-۸، ۲۱ جمادی‌الاول ۱۳۲۵ ه.ق چاپ کرد. در این مقاله به موقعیت زنان در جامعه ایران اشاره شده است و زانی را که وارد وادی سیاست شده‌اند و در مخالفت با برخی شخصیت‌های سیاسی، موضع‌گیری کرده‌اند، یکی از مهم‌ترین نشانه‌ها در سیر و اندیشه زنان ایران می‌داند.

۴- روزنامه حبل‌المتین نیز با سابقه انتشار چهار ساله خود و انتشار آن در خارج از کشور، در آگاه کردن مردم و افشاگری علیه مفاسد و معایب حکومت ایران و جور و ستم درباریان نقش به‌سزایی داشت. حبل‌المتین در مقاله‌ای تحت عنوان «بی‌غیرترین ناس» درباره وضعیت اقتصادی زنان ایرانی بحث کرده و بی‌سوادی و بی‌شغلی زنان را دو عامل مهم در عدم استقلال اقتصادی زنان دانسته است. نویسنده در بخشی از مقاله می‌نویسد: «بدبخت‌ترین و مظلوم‌ترین اهل عالم، زن‌های ایرانند، [به] خصوص ساکنین شهرهای بزرگ، بالاخص زن‌های طهران که درهای چاره و نجات به روی آنان بسته است، نه معلوماتی که در پناه آنها قوت لایموت به دست آوردند و نه کسب و شغلی دارند تا بر تحصیل رزق قادر شوند»^۵

در بخشی دیگر از مقاله، با اشاره به اوضاع بد اقتصادی زنان بی‌سرپرست، از رجال ایرانی انتقاد می‌کند و می‌نویسد: «چرا رجال ایرانی یک مرتبه همه چیز خود را فراموش کرده، غیرت و حمیت را از دست داده، ناموس را فراموش کرده‌اند. آلف و الوف خرج عاطل کرده، هرگز در فکر حفظ شرف و ناموس خود نیستند».

۵- مجله بهار که در سال ۱۳۲۹ در تهران منتشر شد، مجله‌ای ادبی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی بود. اعتصام‌الملک نویسنده کتاب تربیت نسوان، طی نگارش مقاله‌ای در این مجله، تحت عنوان «لزوم تربیت نسوان»، اصلاح جامعه و خانواده را در تربیت زنانی می‌داند که

نسل آینده اجتماع را پرورش می‌دهند. نویسندگان با بیان عقاید و نظرات دانشمندان اروپایی این موضوع را تبیین می‌کند.

«زن کیست؟ و مرکز وی در هیأت اجتماعی بشری چیست؟ زن، رفیق دوره زندگانی، شریک رنج و راحت، سهیم غم و شادی، قوه خفیه نظم و تربیت عالم، تکمیل کننده سعادت‌های این جهانی مرد است... زن ملکه‌ای است و مملکت کوچکی دارد که آن را خانه می‌نامیم... این کاشانه محقر، این آرامگاه بی‌تکلف که اداره امور آن به دست زن سپرده شده، در واقع اساس موجودیت انسان و بنیان مستحکم ترقی و تقدم اوضاع جهان است.»

نویسنده در پایان مقاله اصلاح واقعی مشرق زمین را به سه چیز می‌داند: اول تربیت خانوادگی؛ دوم تربیت خانوادگی؛ سوم تربیت خانوادگی

همچنین مجموعه ادبی بهار، با درج یک سلسله مطالب به هم پیوسته در مورد حضور زنان در محاکم و قوه قضائیه فرانسه و حضور زنان در بسیاری از رشته‌های فنی در روسیه و تأسیس کمپانی طلاق در آمریکا، به بررسی موقعیت زنان در سایر نقاط جهان می‌پردازد، و از این راه به نوعی به موقعیت محصور زنان ایرانی اشاره می‌کند.

۶- روزنامه ایران نو، نخستین روزنامه‌ای بود که در قطع بزرگ در سال ۱۳۲۷ به چاپ رسید. این روزنامه که ارگان اقلیت دموکرات بود، به موضوع آموزش زنان توجهی خاص مبذول می‌داشت. این روزنامه به مقایسه وضعیت آموزشی دختران در ایران، عثمانی و چین پرداخت. آگهی تأسیس مدرسه دخترانه ام‌المدارس، موضوع مقاله دیگری است که در ایران نو چاپ شده است.^۷

ایران نو در مقاله دیگری به شرایط زنان، مانند آموزش زنان و ضرورت پرورش معلم فرهیخته اشاره می‌کند و معتقد است که اگر معلم فرهیخته و شایسته نباشد، مثل این است که با احداث مدرسه از چاله به چاه افتاده‌ایم.

۷- روزنامه دانش نخستین روزنامه زنان است که دو مقاله در

زمینه بنیاد خانواده و تأکید به زن و مرد برای حفظ خانواده منتشر کرده است. این روزنامه با دو مقاله با عناوین «رسم شوهرداری» و «زن داری»، به مردان و زنان راه‌های رفتار با یکدیگر را یادآوری می‌کند. جدا کردن حریم خانه و خانواده از دخالت‌های اطرافیان محور مقاله بعدی این روزنامه است.^۸

۸- روزنامه شکوفه دومین روزنامه‌ای است که زنان در سال ۱۳۲۱ در تهران منتشر کردند.

در این روزنامه، خانم مزین السلطنه مقاله‌ای در موضوع تساوی زن و مرد در عالم و یکسان بودن حق آنان در آموزش علم و دانش پرداخته است. همچنین از بی‌سوادی زنان و اینکه تربیت اطفال با مادر است و از مادر بی‌سواد فرزند نیکو پرورش نمی‌یابد، سخن گفته است.

«منافع روزنامه از برای خواتین محترمه» عنوان مقاله دیگری از روزنامه شکوفه است که در بخشی از آن چنین آمده است: «هیچ مملکتی پا به دایره تمدن و ترقی نگذاشت، مگر به واسطه روزنامه... زنان به توسط روزنامه از ذلت جهل بیرون آمده بر تخت علم و معرفت آسایش و راحت گیرند و برای تنبیه غافلین هیچ چیز بهتر از تذکار نیست آن هم به توسط روزنامه، زیرا که هیچ چیز مثل روزنامه آداب و عادات و اخلاق و خوب و بد و اعمال زشت و زیبا را مانند اینکه در مقابل و برابر چشم نگاه نمی‌دارد...»^۹

در پایان نیز می‌نویسد «روزنامه موسوم به شکوفه که هنوز چون طفل نابالغ و چون شکوفه نشکفته است، به همراهی خانم‌های متمدنه و برای وطن عزیز و تربیت نوباوگان که نهال‌های خداوندی، امانت‌های یزدانی و ثمره حیات و مامت ما هستند.» انتشار یافته است.

پی‌نوشت:

* کارشناس ارشد تحقیقات پژوهش‌گده تاریخ، پژوهشگاه علوم انسانی و مرکز

تحقیقاتی: Email.faezhtavakoli@yahoo.com

۱. «سرمقاله خانم دکتر محال»، شماره ۱، ۱۳۲۸، ص ۲
۲. روزنامه تربیت از سال ۱۳۱۴/۱۸۹۶ م به مدت نه سال به مدیریت ذکاء الملک منتشر شد و در سال ۱۳۲۵ خاتمه یافت. (صدرهاشمی، محمد، تاریخ جراید و مجلات ایران، ج دوم، اصفهان، انتشارات کمال، ۱۳۶۴، ص ۱۱۹-۱۱۸)
۳. مقاله مخصوصه مصاحبه، ثریا، شماره ۲۷، نوزدهم ذی الحجه ۱۳۱۶/۱۸۹۹ م، ص ۱۱
۴. روزنامه مجلس، «عریضه یکی از خواتین با علم به عنوان آقای محمد مجتهد دامت برکاته» روزنامه مجلس، شماره ۶ سال اول ۱۳۲۲ ه.ق، ص ۳.
۵. محمد صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، ج دوم، ص ۱۴۰-۱۳۷، اصفهان، انتشارات کمال، ۱۳۶۴.
۶. جبل‌المتین، «بی‌غیرت‌ترین ناس»، سال اول، شماره ۱۹، ۱۳ رجب ۱۳۲۵، ص ۱۰۲
۷. ایران نو، «دبستان معارف نسوان» سال اول، شماره ۴۳، ۱۳۲۷ ق. ص ۲.
۸. ایران نو، «راجع به نسوان»، سال اول، شماره ۲۸، ۱۳۲۸ ه.ق، ص ۲.
۹. دانش، «زن داری» شماره ۶، ۷ ذی القعدة ۱۳۲۸، ص ۸
۱۰. روزنامه شکوفه، «منافع روزنامه برای خواتین محترمه»، شماره ۱، سال اول، ص ۲-۳.

